

Földek sorsa Erdélyben

I.

1. — Út menti fogadó Nagyszalonta előtt, Madarász község területén. Csárda lehetne az Arany Jánost meg Toldi Miklóst idéző nagy határ mezőben, ha megvolna ehhez a hangulata. Cementes padló, rideg falak, a kiszolgáló karján koszos kendő. Pedig kényes ízlésre szabták volt, vagy huszonöt évvel ezelőtt, mikor a közös gazdaságok efféle vállalkozásokba is belekezdtek. A madarászi téeszvendéglőbe Bende János főmérnök hívtott volt el, a „belső szobába”, miután bejártuk a mezőt, megszemléltük a gépeket, megfordultunk a hatalmas tyúkfarmon. Madarász akkor méltán lehetett büszke önmagára: a szomszédos Nagyszalontával együtt legjobban menő közös gazdaságok voltak Biharban.

Most, 1991 kora tavaszán én hívtam ide a családomat. Ha nem vagyunk farkaséhesek, mentünk volna tovább, el ebből a sivárságból. Az egyik sarokban négy fiatal ült körül egy billegő asztalt. Rajtuk kívül egyedüli vendégek. A pincér lomhán cammogott oda hozzánk. Egyetlen ennivalóval kínált, mititej-jel. Őrölt hús, szénezen sütvé, nincs magyar neve, bukaresti étel, meg úgy balkáni, 1918 előtt ismeretlen Erdélyben. Csirkesült nincsen? kérdeztem a pincértől. Milliósámra tenyésztették itt a baromfit. Nincs, válaszolta kedvetlenül.

— Éppen Madarászon nincs sült csirke? Mi lett a hatalmas tyúkfarmjukkal?

A pincér ingerülten vontá meg a vállát:

— Mi közöm nekem hozzá?!

— Maga nem a madarászi téesz alkalmazottja?

— Hol van már a madarászi téesz, uram?!

— Mi lett az elnökükkel, Teodor Maghiarral?

— Nem volt szerencsém hozzá.

A poharazgató fiatalok felfigyeltek, egyikük metsző gúnnyal kiáltotta:

— Ő már a másvilágon elnökösködik. Ha le nem váltották azóta...

A pincér elégtétellel néz rám: lám, mégis én vagyok itt a tájékozatlanabb. Ő honnan tudhatna mindezekről, egy esztendeje került ide, a Kárpátokon túlról, Havasalföldről. Itt talált munkát magának. Bent lakik Nagyszalontán. Egyéb miért érdekelné?

2. — Minden vidéken kiszemeltek két-három termelőszövetkezetet, ezekből mintagazdaságokat fejlesztettek. Nagy összegű bankkölcsönöket kaptak, gépi felszereléseket, ha kellett, adókedvezményt, aztán példának állították ezeket paraszti milliók elé: kövessétek, de ti vagytok a hibásak, ha nem tudtok hasonló eredményeket felmutatni! Ugyanolyan fortélyos csalás volt ez, mint az iparban a sztahanovizmus mozgalma. Igaz azonban, hogy általában jó adottságokkal rendelkező termelőszövetkezeteket választottak ki, szorgalmas, értelmes gazdák közösségeit.

Biharban Nagyszalonta és a tőszomszédos Madarász emelkedett ki így az átlagból. Előbbi magyar, utóbbi román parasztnok gazdasága, kiterjedt határral. A téeszek elnökei „kiemelt” emberek lettek, társadalmi elismeréssel, politikai rangokkal, Szalontán Czégé Sándor, Madarászon Teodor Maghiar. Idővel a szocialista munka hősenek címét is megkapták mind a ketten. (Valamikor figyel-

tek a nemzeti megoszlásra is az ilyen hőssé avatásokkor; a romániai bányászok közül az első munkahős Hajdu Gyula lett a Zsil völgyében.) Igazságtalanság lenne elhallgatni, hogy az ilyenképpen kivételezett magyarok kiváló egyéni képességekkel rendelkező emberek voltak, jó szervezők, fogékonyak a tudományokra.

Madarászon 1959-ben jártam először. Aratás teljében érkeztem. Megbolydult az idő, naponta vihar nyargalt végig a Körösök mentében, átázta a száradni kezdő kalangyákat. (Még nem kombájnnal dolgoztak.) Teodor Maghiar elnök hadvezérként irányította a tagságot. Az a veszély fenyegetett, hogy befüllednek, kicsíráznak a kalangyák. Minden délután szétdobálták, szárították, majd újra összerakták őket. Az elnök még a közeli Szalontára sem engedett el senkit, szükség volt minden munkáskézre. Lelke mélyén szégyellhette a parancsolgatást, hallottam, amint az egyik tagnak megmagyarázta a tiltás okát:

— Negyvenhétben vagy negyvennyolcban, már nem emlékszem pontosan, hogy melyik esztendőben, éppen ilyen idő járt Biharban. Három hektár búzám csírázott ki a szemem láttára. Még a szalmája sem lett igazi. Pedig szakadtam meg, annyit hánytam-raktam a kalangyákat. Egyedül nem bírtam a versenyt az esővel.

Jól kihallhattam, hogy a téeszelnők akkor még saját magángazdamúltjához hasonlított, és valójában egyféle béresbírószerepet töltött be.

Abban az esztendőben a madarászi Vörös Csillag kolhozban a búza átlag 18 mázsát adott hektáronként, a sörárpából 25 mázsás lett a termés. Felépültek az első új parasztházak, a gazdaság is emeletes központot emelt magának.

Néhány esztendő múlva Madarász annyira megerősödött, nem függetlenül az állami támogatástól, hogy kiválasztották: itt kísérletezik ki az új paraszti nyugdíjrendszert. Addig ötletszerűen osztották a segílyt az öregeknek egész Romániában, minden gazdaságban más és más szempont szerint. Madarászon nyilvánosan szavaztak minden segílyre szoruló esetben, de másként emelkedtek a karok, ha rokon vagy atyafi járandóságáról kellett dönteni, megint másként, ha idegen vagy éppen ellenség segílyéről. Egyik középkorú férfi például azt követelte, hogy az anyósának is adjanak öregségi segílyt. Hiszen még jól bírja a munkát, felelte az elnök. A fél falu a kérelmező rokona, a közyülés megszavazta a segílyt. Mikor az egyik hajtó felborult a gazdaság szekerével, és olyan szerencsétlenül esett, hogy egy-két esztendeig csak könnyű munkát végezhetett, mindenképpen segíly járt neki, az akkori szabályok szerint legalább öt mázsa búza. „Minek neki annyi búza? — kiáltott közbe valaki. — Jobban kell vigyáznunk a közös vagyionunkra. Adjunk neki csak három mázsát.” Hiába értelt az elnök, a három mázsát szavazták meg.

— Egy élet munkája döntsön — ajánlotta a vezetőtanács ülésén Teodor Maghiar. — Aki hosszabb időn át dolgozott a közösbén, az többet kapjon. Az állami nyugdíjrendszert kell követnünk.

Két éven át próbálgatták, hogy kit melyik nyugdíjascsoportba osszanak be. Továbbra is beleütköztek ellenszenvbe, találkoztak rokonszenvvel, családi elfogultsággal, de végül sikerült méltányos osztályozást kialakítaniuk. A madarászi kezdeményezést egy bukaresti bizottság tanulmányozta, és követésre ajánlotta minden termelőszövetkezetnek. Az ilyen ajánlás egyenlő volt a paranccsal.

3. — Harminckét esztendeje volt elnök Teodor Maghiar, mikor 1983-ban újból meglátogattam. Kedvetlen öregember lett belőle. Ha mégis mosolygott, síma arcán olyan mélyen bevágódtak a ráncok, hogy szinte árnyékot dóbtak egymásra. Zölde szemében bágyadt fáradtság. Negyedszázaddal azelőtt min-

dent ő mutatott meg az udvaron, kint a határban. Most megkönnyebbült, hogy Bende főmérnök vállalkozott a kalauzolásomra.

Bende János akkor már két évtizede gazdálkodott ezer meg ezer hektáron — egy ideig a körzet harminc faluját irányította —, megszokottan ejtette a nagy számokat. A madarászi téésznek 3000 hektáros birtoka volt, ebből 2000 hektár a szántó. Csakhogy a területük kétharmada szikes. Talajvíz, mikroklíma, száraz éghajlat tette gyengén termővé. A magyar Alföld tájain, a Hortobágy mellékén sok helyen fehéret „virágozik” a föld, de nem az ártatlanság virágait. A madarászi asszonyok régen összekaparták a sziket, azzal mostak. Bende Jánosnak célja volt a rögtönzött kiselőadással. Lám, ezen a gyenge talajon is lehet jól gazdálkodni, roppant szorgalommal, gépekkel, öntözéssel. Búzából 45—48 mázsát arattak hektáronként, tengeriből 50—55 mázsát takarítottak be, cukorrépából 400—430 mázsát. Fontos termelési águk volt az állattenyésztés. Szarvasmarhából 1200 az istállóban, külön tehenészet, külön borjúhizlalda. A juhnyájuk 4000 fős. Sertést is hizlaltak a közösbn, úgy ötszázat, de inkább tyúktenyésztetre szakosodtak. Két óriási farmot építettek, egyszerre négy-millió baromfit neveltek. Teheneik átlagos hozama 13 liter volt, naponta 4 ezer liter tejet adtak át az állami felvásárlóvállalatnak. Madarászon egy liter tej akkor 1 lej és 10 baniba került, éppen ennyi volt az előírt önköltségi ár. De a fogyasztók a városokon 4 és fél lejért vásárolhatták meg, nem is ugyanazt a tejet, mivel „menet közben” lefőlőzték és felhígították. Bende főmérnök jó eredménynek tartotta, hogy az előírt önköltségen tudtak tejet termelni, a legtöbb téesz ugyanis alaposan ráfizetett a tejre, csak azért nem adtak túl a teheneiken, mert Bukarestből ezt a legszigorúbban megtiltották. A meddő teheneket is tartani kellett, a jó statisztika kedvéért.

Kereset dolgában 1983-ban az állatgondozók álltak a legjobban, ők megkaphatták a havi 2400-2500 lejűt is. A mezei munkások átlag 1500-1600 lejűt dolgoztak egy hónapon át. Aki nem elégedett meg ennyivel, vette a kalapját, továbbra is Madarászon lakott, de Nagyszalonta vagy Nagyvárad üzemeiben próbált boldogulni. Papíron 1345 fő volt a gazdaság taglétszáma, valójában alig négyszázan dolgoztak, főként asszonyok és leányok.

Többen is irigykedve emlegették azt a traktorost, akit elbocsátottak a nagyszalontai állami gépállomásról, mert többet hiányzott, mint ahányszor munkába állt. Egy időben a madarászi határban szántott, ezért ismerik a sorát. Vásárolt magának egy elhagyott tanyát Marciházán, a „Gödörben”, és ott disznókat hizlal. A madarásziak szerint 200 ezer lejűt is megkeres ezzel évente. Hát a téesz tagjai miért nem hizlalhatnak ilyen haszonnal sertéseket? Teodor Maghiar nagyot legyintett. Ahhoz takarmány kell. Honnan?

— A kidobott traktoros hogyan szerzi be?

— Rajta nem kéri számon, mi azonban mégsem lophatunk. Azon a távoli tanyán, Marciházán se finánc, se rendőr.

— Mi lett a madarászi tanyákkal?

— Lebontottuk őket. Kár volt.

— Akkor miért bontották le?

— Így szólt a parancs. Ez volt a divat. Valami bukaresti fejesek, akik életükben nem láttak bihari tanyát, kiszámították, hogy ennyi meg ennyi kárt okoznak, meg hogy akadályozzák a nagyüzemi termelést, értékes termőföldet foglalnak el. Mások persze a fordítottját számították ki. Csakhogy az előbbieket adták a parancsokat.

4. — Egy számadat megállította a ceruzámat. A madarászi gazdaság oszthatatlan alapja 200 millió lejt tett ki. Így nevezték az állóalapot, a szocializmusban mégsem illő tőkét mondani. Negyedszázaddal előbb a 4 millió is igen szép összegnek számított.

Hányszor voltak gazdagabbak 1983-ban? Meglátszott-e rajtuk ez a nagy gazdagság?

Elnök, főmérnök úgy néztek rám, mintha csúfondarosságból kérdezném ezt. Erről máshol érdeklődjek. A megyénél, Nagyváradon, vagy talán éppen Bukarestben. Innen elfolyik minden jövedelem, mint ahogy az áradás vize lefut a mezőkről.

Csupán a gazdaság fogadója, Madarász határában, a Nagyszalontának forduló országúton, évente hatmillió lej hasznot hajtott.

Valamikor a madarászi rizstermesztést emlegették. De 1983-ban szóba se akarták hozni. Parancs volt: meg kell honosítani a rizst Biharban. Marciházán 400 hektáron termesztették, a szomszédos nagyszalontaiak 200 hektáron, ők a barmódi pusztán. Még csatornát is ástak, a rizsnek sok víz kell, hát bevitték a Fekete-Köröst Barmódra. Mindhiába: 15 mázsánál több rizs nem termett hektáronként. Márpedig 30 mázsa alatt a rizstermesztés nem jövedelmező. Sok kilincselés után, 1966-ban engedélyt kaptak Bukarestből, hogy a bihari rizstelepeket felszámolhassák.

Hathektárosra csökkent a szőlősük. A tőkék együtt öregedtek ki a gondozókkal. Madarászon a legfiatalabb mezei munkás betöltötte az ötvenedik évét, a jobban kereső gépészek is idősebbek voltak negyvennél.

Bende János elmondta, hogy a rizs kudarcába belenyugodtak ott fent, de az újabb szőlőtelepítéseket egyvégtében követelik. Válaszképpen azt jelentik, hogy ez a vidék nem alkalmas szőlőnek.

— Csakugyan nem való? Hiszen valamikor...

Teodor Maghiar válaszolt:

— Valamikor volt fiatal munkaerő. Könnyen hajló derék kell a szőlőbe. Az nincs többé nálunk. Mi voltunk az első téesz a környéken, tőlünk mentek el leghamarább a fiatalok. Tudja-e, hogy hányan kéredzkedtek el tőlem az eltelt negyedszázad alatt? Éppen hétszázan.

— Azokat tartja számon, akik elkéredzkedtek, s nem azokat, akik maradtak?

— Vigasztalom magamat: ha el is mennek, nem miattam teszik. Hiszen tőlem kéredzkednek el.

— Jöttek is, tudtommal. Éppen maga telepített ide szlovákokat a szilvágyi Réz-hegységből.

— Közöttük is keresheti már a férfiakat. Pedig telket kaptak, segítettük őket, hogy házat építsenek. Szlovák tanítót hozattam. Most szóljam meg őket? A helyükben én is elmentem volna... Tudja-e, hogy kik jöttek, hívatlanul is? A mérnökök. Az állam mindegyre küldi őket. Afféle ispánoknak, hogy rendet tartsanak közöttünk. Nem mi fizetjük őket, az állam a gazdájuk, tőle kapják a pénzt, neki tartoznak engedelmisséggel.

— Hány mérnökük van összesen?

— Már tíz. Maholnap csupa mérnökökből állunk. Az elnök is mérnök már...

Öngúnynak szánta, habár ezért tiszteletet érdemelt: magánúton elvégezte az agrárakadémiát Temesvárott. Közben alaposan megtépte az élet. Eltemette a feleségét. És eltemette fiatalkori álmait. Vénységére a falu régi hagyományai

ébredtek benne, szokások, törvények, amelyeket kár volt könnyelműen elhajtani.

— Valamikor a fiatal együtt dolgozott a szüleivel. Így tanult bele igazán a gazdálkodásba. Kapott az apjától egy-két nyaklevest, nem ártott meg neki. Most a fiatal olyan hamar kimegy a szülők keze alól, ideje sincs megtanulni, hogy mi a munka, mi a tisztesség, a becsület. Idegen szava nem fog annyira, mint a szülői fenytetés.

5. — Keserűen beszélt az elnök a nyugdíjasaikról. Többen voltak, mint a „standbéli tagok”. A legkisebb havi nyugdíj hetven lej.

— Hiszen a gazdaság vagyona ötvenszeresére növekedett.

— Csakhogy az öregségi nyugdíjat már nem mi adjuk. Alakult egy megyei hivatal, az küldi. Mi befizetjük a részesedésünket, a hivatal fizeti a nyugdíjasainkat.

Bende János számokkal jellemezte ezt. A madarászi téesz évente 2 millió 700 ezer lejt fizetett be a megyei nyugdíjhivatalnak, ebből a madarászi öregek 700 ezer lejt kaptak.

Hová lett a többi pénz? Maghiar elnök azt felelte, hogy azzal másutt a lustákat cirógatták, nehogy túlságosan elfáradjanak.

— Én egyet akartam, egészen más lett belőle. Kincstári bürokrácia. Parasztpolitika? Mit gondol, hány nap szülési szabadság jár a termelősövetkezetek asszonyainak? Ötvennégy! Ha üzemi munkásnő lenne, vagy akár az állami gazdaság alkalmazottja, tehát „állami paraszt”, akkor 114 nap járna. A téesz asszonyai könnyebben szülnek?

Mondhattam volna-e neki, az országos pártvezetőség tagjának, hogy atavisztikus parasztellenesség érvényesül a Román Kommunista Párt politikájában? Fazekas Jánostól, a központi pártbizottság tagjától tudtam, hogy Gheorghiu-Dej nyíltan vallotta: túl jól élnek a parasztok, szemben a munkásokkal, meg kell nyirbálni a jövedelmüket.

Volt-e gazdag paraszt Romániában?

Átmentem Nagyszalontára, a hajdani Kölesér utcába, Molnár Istvánhoz, a téesz nyugdíjasaához. Hatvanhat esztendő volt, fehér hajú, zöldes szemű. Kihúzta magát, a csizma is erősítette a tartását. Kicsi, nyírott bajusza nem öregítette, inkább fiatalította az arcát. A Jámbor-ágon rokona Arany Jánosnak, háza is e rokonság révén szállt reá. Kétszáz esztendeje ugyanaz a család birtokolja. Leültetett a tiszta szobában, borral kínált, ismerte a módját, tizenöt esztendőn át alelnök volt a nagyszalontai termelősövetkezetben. Utána az állattenyésztő brigád vezetője, ennek köszönheti, hogy nyugdíja — harminchat esztendei munka alapján — havi 896 lej készpénz, meg a törvényes gabonamennyiség.

— Ez aránylag nagy téesznyugdíj Romániában!

— Paraszti nyugdíjnak csakugyan nagy, felelte, de ha az állami nyugdíjasokhoz mérjük, akkor nagyon kicsiny.

Oda is mérte, azon nyomban.

Berecki Sándor hatvanholdas gazda volt Nagyszalontán, „igen rendes tőkés elem”, ahogyan jellemezte. Soha senkinek nem ártott, inkább használt, ezért volt „rendes elem”. Mégis szabályszerű kulák lett belőle. Ha jelentkezett volna, akkor sem veszik fel a termelősövetkezetbe. Az ötvenes évek közepéig örökös kinnal, kulákadóktól sújtottan gazdálkodott, vagy inkább nyomorgott a hatvan holdja mellett, akkor lehetősége nyílt, hogy a földeket ingyen átadja az államnak. Beállt éjjeli őrnek az egyik építkezési vállalathoz. Öt esztendeig őrizte a

vállalatot az éjszakai csöndtől, akkor nyugdíjba ment. Azon nyomban havi 300 lejt szabtak ki számára, még csak nem is nyugdíjként, hanem társadalmi segély címén. A szomszédjában lakó téeszgazda, huszonnégy esztendei közös munka után, hazavihette a maga százlejes nyugdíját.

— Nem Berecki Sándort irigylem. Az bosszant, hogy mi bevittük a közösbe nemcsak a földjeinket, de az állatokat, a szerszámokat, még a gabonaszákokat is, tiszta ingyen, mindenféle megváltás nélkül. Az nem volt divatban Romániában. Berecki is átadta a földjeit az államnak, ő is ingyen, az se volt méltányos, de ő legalább a házában mindent megtarthatott magának, és persze a házat is, míg a téesztag udvara, kicsi kertje mind-mind közös tulajdonná vált... Hát ez bánt, a paraszti munka végtelen lebecsülése. Parasztembernek csak akkor van becsülete, ha a nagy állami birtokon napszámoskodik. Azt is többre tartják manapság, mint a tapasztalt, jó gazdát, aki nemzedékek tudását hozta az idegeiben, érti a földet, szíve van hozzá és szorgalma.

Mi marad mentségként a megöregedett téesz-parasztoknak? A gyermekeiktől kapott alamizsna. Ha a fiatalokból éppen nem vészett ki ez az érzés, a hála, a szeretet, a megbecsülés. Madarászon is akadt olyan, aki elaggott apját beutaltatta a menházba — tehette, lévén egészségügyi technikus —, majd az öreg halála után csak azért jött vissza a faluba, hogy a szülői házat eladja.

Ilyen esetek láttán került elő a kötél, amelyet az elkeseredett gazda a kolhozba kényszerítése napján rejtett el a padlásán. Az öngyilkosságok nagyon gyakoriakká váltak öreg parasztok között.

6. — Öregedő fejjel Teodor Maghiar a hajdani falu „lelki egységét” fájlalta, a jó hagyományok felbontását, eltörlését, noha hajdanán maga is a legnagyobb „bontók” közé tartozott. Talán igazi valója ellenére, akaratán kívül, a tehetetlenségi erőnek engedelmeskedve. Ezrével, tízezérel voltak egykori agrárproletárok, kiségek, újabb Szántó Kovácsok és Áchim Andrások, akiket a maga szolgálatára torzított a totalitárius államhatalom.

Ezrével voltak — voltunk — értelmiségiek, akik a paraszti boldogulás útját szerettük volna látni a szövetkezésben. Az erdélyi kiségek, még inkább a földreformban született újgazda nem tud korszerűen berendezkedni néhány holdas birtokán, elhullik a kéméletlen versenyben. Csakhogy nem mindegy, milyen lesz a szövetkezet. Erdély gazdasági életében a század elejétől jelen voltak a szövetkezetek különböző formái. Egy 1936-os felmérés szerint a „Hangya” szövetkezetek hálózatához — magyar mozgalom volt, nagyenyedi központtal — 320 fogyasztási szövetkezet tartozott, 66 045 taggal. Még szélesebb a gazdasági és hitelszövetkezetek köre: 304 hitel-, 135 tej- és 39 mezőgazdasági és ipari rendeltetésű egység, 110 886-os taglétszámmal. (A román szövetkezetek ehhez viszonyítva teljesen jelentéktelenek.) Az 1944-es sorsfordulat után a magyar gazdasági szakírók, közgazdászok józanabbjai, akiknek ugyan csak sejtéseik lehettek a kolhozosításról, de ezek a bizonytalan ismeretek is igen riasztóak voltak, igyekeztek a nyugat-európai paraszti szövetkezést népszerűsíteni, mintegy megelőzendő a kommunista párt által vezényelt rohamot a paraszti kiségek ellen. A kolozsvári *Falvak Népe*-ben, amelynek a példányszáma akkoriban százezer körül mozgott, gyakorlatilag az egész erdélyi magyar gazdatársadalomhoz szólhatott, Kós Balázs agrármérnök — Kós Károly fia — sorozatos írásokban mutatta be a dániai paraszti szövetkezeteket, burkoltan bár, de példaképek állítva őket az erdélyi falu elé. Hamarosan el is kellett hallgatnia. De még az ötvenes évek elején is akadt újságíró, aki a kolhozosítás rohamát, az erőszak riasztó jelei idején is azon töprengett, hogy a székelyföldi szövetkezetesítést a

csíki közbirtokosságok százados hagyományaira építve lehetne életképessé tenni.

Bözödi György: „Régebben, mint láttuk, amikor nemcsak az erdő és legelő, hanem a szántóföld is közös volt a falvakban, nyilanként osztották szét a használható területeket sorshúzással, egyenlően a lakosok között. A társadalmi osztályok egymás fölötti elhatalmasodásával az egyenlő osztozkodás is megszűnt.” (*Székely bánja*, 1938.)

Erre a hagyományra épített volna ama ötvenes évek naiv újságírója. Szerencséje volt, hogy a hatóságok egyszerűen nem vették komolyan „ellenforradalmi” nézeteit.

Romániában ugyanis a kolhozosítás a legkeményebb módszerekkel folyt, kezdettől, és a legnagyobb történelmi drámák arányait idézte fel, pusztító belső háborút paraszti ellenállással, és áldozatok, halottak, elhurcoltak tömegével. Majd tíz esztendővel a nagy roham után a hatalom már elnézte, hogy szelíden bár, de érzékeltethessük a fordulatnak kinevezett 1962-es esztendő paraszti tusakodásait, a sorsuk elől menekülő próbáló parasztlakosok lelki vesszőfutását. Egy ilyen epizódot magam is felidéztem.

Moldvában, a Csángóföldön, Diószén faluban sehogyan sem tudták megalkotni a kolhozot. A falu utolsóinak maradt Bákó megyében. Egy sereg népevel — ott agitátor a neve — szállta meg a települést. Bákó városából újra meg újra felháborodottan sürgették őket: mi lesz már, Diószén lázadó falu, helyi Katanga. Az újságok naponta írtak a szakadár kongói tartományról. Ment a válasz telefonon: holnapra mi is befejezzük. Nem lesz itt Katanga!

„De másnap reggel egyetlen férfi nem maradt otthon Diószénben. A városiak előtt keltek fel mind. Közül az erdő, valamikor sűrűn nőtt a diófa, le a Szeretig. Innen a falu neve is: itt még a szemet is diófából égették a kovácsoknak. A helybeliek jól ismerték az erdei ösvényeket, a rejtekeket; a bákóiak hiába mentek volna utánuk. Csak ültek nagy némán az iskolában, s ha valaki megszólalt, nekiestek minden haragjukkal.

Aztán hirtelen szél támadt, mind jobban erősödött, mikor pedig elült, havas eső indult, sűrűn, hidegen hullott, a búcsúzó tél haragosan paskolta a világot. Fehéren úszott a hó, míg a levegőben szállt, sárrá vált azonnal, ahogy földet ért. Mint a könnyű reménység. Ebben a nappali félhomályban emberek tüntek fel az utcán, jöttek fázósan egymás nyomában, behúzott nyakkal, az iskola felé tartottak.

A bákóiak felugráltak, egyik-másik kezügybe való után nézegetett.

De a diószéniek nagyon jámboran viselkedtek. S jámbor volt a szavuk is: — Ha már az idő is kendteket segíti . . .” (*Csángó gazdák Moldvában*, 1972.)

Alázatos lázadás volt a moldvai csángóké, mint akiket százados vereség köt gúzsba. Előbb, 1952 táján Moldva északi vidékein konok ellenszegülések is történtek, véres megtorlások követték őket. Ezekről a szemtanúk csak mostanság mernek vallani, Ceaușescu megdöntése után, mivel a kegyetlen leszámolásokat maga a későbbi diktátor irányította. A kolhoz elől menekülő román parasztlakosok is az erdőben húzták meg magukat. Ceaușescu akkoriban helyettes hadügyminiszter, őt küldték ki rendcsinálásra. A fiatal tábornok — egyenesen ezzel a ranggal „vonult be” — csapatával körülfogta az erdőt, hangosan kiáltozta:

— Paraszt testvéreim! Ceaușescu miniszter szól hozzátok. Én is parasztgyerek vagyok, testvéreim, nagyon jól ismerem a gondjaitokat. Gyertek elő mind beszéljünk, nem tesztek én nektek semmi rosszat, csupán igazságot.

Mikor pedig a hiszékeny parasztlakosok előjöttek az erdőből, elsőnek Ceaușescu lövöldözött beléjük, és tüzet parancsolt a csapatának is. Három paraszt élte tú

az ármányt, ezek nem hittek a szép szavaknak, bent maradtak az erdő sűrűjében.

Tíz évvel később, 1962-ben a Baragánon Ceaușescu ágyúkkal ostromolta meg az egyik konok falut. Mert lakói nem akartak belépni a kolhozba. Szétlövötte a házakat, földönfutókká tette a dacolókat.

Történelmi emlékeztető gyanánt: 1907-ben ugyanitt, Moldvában és a Baragánon tizenegyezer parasztot öltek meg a katonák, a lázadás leverésekor. Az akkori „Ceaușescut” Avarescu marsallnak hívták, később „békés” miniszterelnök lett belőle, kormányának tagja volt Petru Groza is. Ez a kormány hozta az első kegyetlen intézkedéseket az erdélyi magyar oktatás ellen, egyebek között akkor került a román állam kezébe a dél-erdélyi magyar szórványok négyszáz esztendő református középiskolája, a szászvárosi Kuun Kollégium, ahol maga Groza is diákoskodott.

7. — A moldvai sortüzet két évvel megelőzte a székely gazdák felkelése Háromszék megyében. 1950-ben új párttitkárt kapott a megye, Tóth Géza lemhenyi agrárproletár személyében. Nem egyéni képességei emelték erre a rangra, hanem Bukarestben uralkodó féltestvére, a román párt harmadik embere, Vasile Luca pénzügyminiszter. A buzgó helyi pártvezér elhatározta, hogy az esztendő végére, pontosan december 31-ig befejezi a kolhozosítást Háromszéken. Elsőnek Romániában, sőt egész Kelet-Közép-Európában.

Nem nehéz elképzelni, hogy miféle módszerekkel akarta megtörni a székelység ellenállását. Tóth Géza emberei megszállták a falvakat. Ősz elején kezdték összeszedni az istállókból az állatokat. Vitték az ekét, a boronát, vagy éppen a vetőgépet a színekből. Majd jönnek az emberek is a jószágaik, szerzsámaik után! De az emberekben nem a megadás alázata élt, hanem indulat forrott. Az asszonyok voltak bátrabbak. Előbb ugyan siránkoztak, hogy adják vissza az állataikat, aztán az asztalt verték a községházakon: vissza az egyéni termelési terveket, nem akarnak kolhozni! Gidófalván Kész Mihályné lett a falu vezére. Ő találta ki a tüntető felvonulást. A jelszavakat is:

— Éljen Sztálin! Le a kollektív gazdasággal!

Volt ezekben a jelszavakban jócskán politikai naivság, de volt székely fura fang is. Mintha Sztálin neve védelmet jelenthetett volna. Még aznap szétfutott a lázadás híre a környéken. Gidófalva után tüntetés indult Maksán, Csernátonban, Mikóújfaluban, Zalánban, Dálnokban. Utóbbi Dózsa György szülőfaluja.

Zsigmond József barátom gidófalvi születésű, édesapja házát ő gondozza most is, noha bent lakik a megyeszékhelyen, Sepsiszentgyörgyön. Osztyáltársam volt a Székely Mikó Kollégiumban. Másként bizonyosan nem hozott volna ki a templomerődhez és a tőszomszéd temetőbe. Gidófalván hosszú időn át rejtették azt a két sírt, amelyhez most elvezetett.

Magát a templomot a XIII. században emelték. Zsigmond doktor úr olyan szakértelemmel magyaráz, mintha nem is szívszakorvos, hanem műtörténész lenne. Egy kőtábla a torony bejáratánál Marsot emlegeti, aki a termékenység istene volt Itáliában, a hadak istene a görögöknél. Gidófalván az Olt menti földek terméséért éppen úgy fohászkodni kellett mindig, miként a termést védelmezni a pusztító hadaktól. Illett ide Mars megidézése.

Tényleges hadvezér is született ebben a faluban, Czetz János 1849-es honvéd tábornok, aki a bukás után a magyar légió szervezője Olaszországban, pályája végén pedig az argentínai katonai akadémia megalapozója. Emléktábláról olvashatom le ezt, ott a községháza falán, a diktatúra idején is eltűrték.

Kint, a temetőben a sírköveken csak a születés és a halál rideg emlékeztetője:

„Itt nyugszik Zsigmond András 1925—1950. IX. 22. Nyugodjál békében. Emléke számunkra örök.”

Baráti közelségben a másik sírkő, egy sorsot vállalva társával, miként az alattuk nyugvó fiatal emberek életútja is azonos volt:

„Itt nyugszik Jancsó Vilmos 1925—1950. Béke poraira. Emléked örökké él.”

Négy évtized múltán is eleven annak a drámai szeptemberi napnak minden mozzanata.

Brassóból hoztak ki katonaságot. Megostromolták a falut. A lázadó fiatalok a vártemplom irányába húzódtak. Katonák, rendőrök a nyomukban. A zómtorony bejárata rövid ideig menedéket nyújtott. De a fegyveresek a Nagyhegy felől közeledtek, s úgy tüzeltek, mint igazi háborúban, valóságos rohamban. Zsigmond Andrást, majd Jancsó Vilmost halálos lövés érte.

Egy rendőr egészen közelről tüzelt rájuk. Ismerték a faluban, tudták róla, hogy mielőtt román mundérba öltözött volna, csiki székely legény volt. Sánta Ferenc *Húsz órája* hat évvel 1956 előtt már lejátszódott Gidófalván.

Román ávosok is érkeztek, csapatostul. Teherautókra kergették fel a módosabb gazdákat, családostul, aggoktól csecsemőig. Nem vihettek magukkal semmit, pusztá életükön kívül. Brassóban a teherautókról vasúti kocsiába terelték őket. Lezárt marhavagonokba, amelyeknek az ablakai be voltak deszkázva. Huszadik századi, „szabályszerű” deportálás volt. Dobrudzsáig meg sem állt velük a vonat.

8. — A történelem fintora, hogy néhányan a kitelepített, elhurcolt székely parasztok közül, a szülőföldi száműzetésre, kuláksorsra kárhoztatottak hamarosan jobban beleilleszkedtek az új falusi rendbe, a kolhozvilágba, mint hajdani lázadók, a közös gazdálkodásért verekedő szegényparasztok.

Kátai Sándor gidófalvi gazdát is azon a drámai éjszakán hurcolták el, feleségével, két gyermekével és édesanyjával együtt. Tulcea megyébe irányították őket, Hamcearca községbe. Kétezer lakosú település, állami gazdasággal. Majd egy másik, aztán egy harmadik állami birtokra dobták a Kátai családot. Mindenütt keményen dolgoztak, ugyanúgy, mint addig Gidófalván, a saját földjükön. Másként egyszerűen nem tudtak dolgozni, csak jól és szorgalmasan.

— Üres kézzel vittek el, egy tele vasúti kocsival tértünk vissza 1956 őszén — mondja. — Hoztunk két sertést, kecskéket, még tyúkpajját is. Miért hagytuk volna ott, ha egyszer megdolgoztunk érte?

Száműzetésük idején meghalt idős Kátainé. A hatóságok megengedték, hogy a holttestét hazahozzák, Gidófalván temessék el.

Egyik háromszéki birtokos másodszor futott be emelkedő életpályát rács nélküli fogságában. Kovásznai János szegénysorból vált a megye egyik legjobb gazdájává Angyalos faluban, Gidófalva közelében. Újító kedvű, vállalkozó szellemű. Amihez hozzákezdett, mindig sikerült. Soha nem titkolta el mások elől a gazdálkodás szabályait. Állandó szerzője volt az *Erdélyi Gazda* című szaklapnak, paraszt nábobként képzetebb szakember lett az agrármérnököknél. Őt 1949 tavaszán Bălcescu községbe deportálták. Egy pillanatig sem esett kétségbe. Egy év alatt jobban megismerte a földek természetét, mint a település szülpöttei, akik Kovásznai János munkáját annyira megszerették, hogy akkor sem engedték el, amikor hivatalosan lejárt a száműzetése ideje. Agrármérnökök serege kérte ki a „kulák úr” tanácsait, fél Dobrudzsát tanította meg gazdálkodni. Csak késő öregségében tért haza, tanító fiához, megbékélt nyugalomba.

9. — Annál békétlenebbé váltak a székely kommunista parasztok. A verekedések lejárta után mind jobban kiszorultak a hatalomból. A kolhozok irá-

nyitását agrármérnökök vették át, akik nem nagyon túrték el „avatatlanok” — vagyis a termelészövetkezeti tagok — beleszólását a gazdálkodás dolgaiba.

Szülőfalum legkonokabb parasztforradalmárának változásain mérhettem le egy réteg kényszerű, keserű metamorfózisát.

Bedő Barabás a neve, hetvenen felül jár. Egy Szentgyörgy melletti faluból, Köröspatakról került Uzonba. Nagy kerülővel. Előbb udvari kovács a Szépmezőn, ahol egy Depner Péter nevű szász bérlőtől tanult meg gazdálkodni. Bátyja után jött Uzonba, a grófi uradalom cselédjének. Majd hamarosan tovább vándorolt a szomszédos Kökösbé, ahonnan egy vállalkozó alkalmazottjaként tejet hordott Brassó városába. Néhány év múlva önállósította magát, vásárolt egy lovat, szekeret, azzal szállította az összevásárolt tejet. Nősülése után megint Uzonba költözött, most már végképp itt telepedett le, abban a kicsi házban, amelyet a református harangozótól vásárolt a falu alsó szélén, a „Névtelen utcában”, amelynek csak egyik oldalán állnak házak, másik már a mező.

Konok és vakmerő ember. A bécsi döntéssel az uzoni erdők Dél-Erdélybe estek, vagyis román hatalom alatt maradtak. Bedő Barabásnak levágott tüzelője volt az erdőben. 1941-ben átszökött a határon, hazahozta a tűzifáját, az utolsó hasábig.

Észak-Erdély négy magyar esztendejében szakképzett tejes lett belőle, tanfolyamot végzett, másként nem kereskedhetett. Lázadó lappangott benne grófi cselédként és szegény vállalkozóként is. 1945 tavaszán első között megy ki a határba, földet osztani. Neki 2 hektárt és 60 árit utal a bizottság. Bedő Barabás gazdálkodik, egyben a tenyeres munkások szakszervezetének vezetője. Egyik kezdeményezője volt Uzonban a kolhozoknak. Kétszer is elnök lett a közös gazdaságban, először az ötvenes években, mikor kevés a tag, még kevesebb a föld, csak a szegények adták össze a reformkor kapott földecskéiket. Majd elnök lett a teljes kollektivizálás után, 1969-től 1973-ig. Erőszakos, elfogult elnök volt, nem szerette sem a falu népe — „Tegnap cseléd dirigáljon a gazdának?” —, sem a hatalom, mivel csak azokat a felülről érkező parancsokat hajtotta végre, amelyekről úgy ítélte meg, hogy a nép javát szolgálják.

Lassan kiesett a saját történelméből.

Egymagában élt a falu szélén. Felesége meghalt, gyermekei — régóta férjes asszonyok — beköltöztek a városba, Sepsiszentgyörgyre. Nyugdíja 294 lej volt. Egész állatállománya egy árva tyúk.

— Nincs módja többet tartani?

— Minek?

— Ezt az egyet meddig akarja tartani?

— Rég le kellett volna vágnom. De sajnálom.

Csak a fúvószenekar próbáira járt el rendszeren. Az egyetlen közösség volt, ahol jól érezte magát.

— Mi történt Uzonban, Barabás bátyám, miért omlik össze a kolhoz? Mert szemmel láthatóan omlik össze.

— Az osztályellenség kiforgatta a dolgokat. Mindent. Letértünk a jó útról.

— Miért nem mondja el ezt a hivatalosságoknak?

— Tíz éve nem hívnak pártülésre. Félnék tőlem. Kertelés nélkül meg szoktam mondani a magamét.

Vagy öt esztendeje folyt le közöttünk ez a beszélgetés. Múltkoriban az uzoni temetőben találkoztunk össze, halottak napi világításkor. Azon a napon a legkonokabb ember is kibékül saját magával, a világgal. A halottak emléke fel-támasztja a múltat. Bedő Barabás váratlanul a szülőfalujáról kezdett el beszél-

ni. Családja igen jómódú gazda volt Köröspatakon, négy fogat indult ki egyszerre az udvarukról. De a rokonok kifürösztötték őket a vagyonból. Apja már annyira elszegényedett, hogy be kellett állnia munkásnak a szentgyörgyi textilgyárba. Ő pedig cselédként kezdte.

Meglepett ez a váratlan kitarulkozás, elámultam a családtörténeten. Illyés Gyula jellemzése ébredt meg bennem, amit Petőfiről írt meg. Ha kocsmáros és mészáros apja nem megy tönkre, és a költő családja nem cseppen ki a gazdagságból, vajon ugyanolyan radikális forradalmár vált volna-e belőle?

(Folytatjuk.)

SZENTI ERNŐ GRAFIKÁJA